

1982-01-01

พี่เลี้ยงในวรรณคดีไทย

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

Follow this and additional works at: <https://digital.car.chula.ac.th/jletters>

Part of the [Arts and Humanities Commons](#)

Recommended Citation

เรืองรักษ์ลิขิต, ชลดา (1982) "พี่เลี้ยงในวรรณคดีไทย," *Journal of Letters*: Vol. 14: Iss. 1, Article 4.

DOI: 10.58837/CHULA.JLETTERS.14.1.4

Available at: <https://digital.car.chula.ac.th/jletters/vol14/iss1/4>

This Article is brought to you for free and open access by the Chulalongkorn Journal Online (CUJO) at Chula Digital Collections. It has been accepted for inclusion in Journal of Letters by an authorized editor of Chula Digital Collections. For more information, please contact ChulaDC@car.chula.ac.th.

พิเลียงในวรรณคดีไทย

ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต *

บทคัดย่อ

พิเลียงในวรรณคดีไทยมีทั้งที่เป็นมนุษย์และอมมนุษย์ พิลียงเป็นตัวละครที่ใกล้ชิดและเป็นทั้งพ้องของตัวละครเอก พิลียงเหล่านี้ได้แสดงพฤติกรรมหรือบทบาทหลายอย่างต่าง ๆ กันออกไป ซึ่งหากจำแนกออกกว้าง ๆ จะเป็น 2 ประเภทคือ บทบาทที่เป็นประโยชน์ต่อตัวเอก และบทบาทที่เป็นโทษต่อตัวเอก (แต่แม้กระนั้นก็ได้หมายความว่า ผู้แสดงบทบาทที่เป็นโทษนั้นจะเป็นพิเลียงที่ไม่ดี) ในบทความเรื่องนี้ได้วิเคราะห์บทบาทของพิเลียงออกเป็น 10 ประเภทด้วยกัน และสรุปได้ว่าบทบาทต่าง ๆ ของพิเลียงนั้นมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อตัวละครเอกมาก

วรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องพิเลียงและบทบาทของพิเลียง¹ ตัวละครเอกอยู่มาก อาทิ วรรณคดีเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ อนิรุทธคำฉันท์ ลิลิตพระลอ สุวรรณคิลีปี่ สุวรรณหงส์ อีเหนา ลิลิตเพชรมงกุฏ ขุนช้างขุนแผน ไชยเชษฐี และศกุนตลา เป็นต้น

ตัวละครพิเลียงในวรรณคดีไทย

ตัวละครที่รับบทเป็นพิเลียงของตัวละครเอกแบ่งได้กว้าง ๆ เป็น 2 ประเภทคือ

1. ตัวละครที่เป็นมนุษย์
2. ตัวละครที่เป็นอมมนุษย์

---

* ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต

อ.บ. (เกียรตินิยม), อ.บ. (ภาษาไทย) (จุฬา ฯ)

อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬา ฯ

¹ คำว่า “พิเลียง” ที่ใช้ในบทความนี้ มิได้มีความหมายว่า คนเลียงเด็กดั่งที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน หากหมายถึงผู้บุกรุกแย่งชิงและก่อกวนรับใช้ของตัวละครเอก มีความสนิทสนมคุ้นเคยและคอยติดตามตัวละครเอกไปทุกหนทุกแห่ง

ตัวละครที่เป็นมนุษย์

พี่เลี้ยงที่เป็นมนุษย์นี้เป็นได้ทั้งเพศชายและเพศหญิง และโดยมากมักจะมีอายุมากกว่าตัวละครเอก เช่น พุทธรศ พี่เลี้ยงของเจ้าชายเพชรมงกุฎในเรื่องลิลิตเพชรมงกุฎ ซึ่งคะเนว่าน่าจะมีอายุอยู่ในวัยกลางคน หากพิจารณาจากตำแหน่งหน้าที่เดิมก่อนที่จะเป็นพี่เลี้ยง คือเดิมเป็นมนตรีผู้หนึ่งในนครนั้น หรือนายแก้วและนายขวัญ พี่เลี้ยงของพระลอในเรื่องลิลิตพระลอ ก็มีอายุมากกว่าพระลอ และพระลอเรียกสองพี่เลี้ยงว่า “พี่” ดังจะเห็นได้จากข้อความต่อไปนี้

เห็นบ้านบุคจบ้าน	เมืองเรา พี่เอ๋ย
เรือนแรงรกรูยเขา	รูปร้าย
บเห็นที่จักเภา	สัทยาต เลยพี่
เห็นคังนัสนุ้ย	อยู่แล้วฤแล้ว ^๑

ข้อความนี้อยู่ในตอนที่พระลอและไพร่พลเดินทางออกจากเมืองเพื่อจะไปหาพระเพื่อนพระแพง ระหว่างทางเห็นบ้านของชาวบ้านนอก ด้วยความสงสัย พระลอจึงตรัสกับพี่เลี้ยงถึงบ้านเรือนดังกล่าวที่มีสภาพหักพัง และรุงรัง

ในข้อความดังกล่าวนี้ เห็นได้ชัดว่าพระลอเรียกนายแก้วและนายขวัญว่า “พี่”

เรื่องอิเหนา ตอนเกิดอิเหนากุเรป็น ท้าวกุเรป็นได้แต่งตั้งบุตรชายของมนตรี 4 คนให้ดำรงตำแหน่งพี่เลี้ยงของอิเหนา อันได้แก่ ยะรุตะ ปุนตา กระตาทหลา และประสันตา ซึ่งกวีได้บรรยายอายุของพี่เลี้ยงทั้ง 4 คนในขณะที่ยอิเหนาเกิดว่า

“พันธุรณันหม่นน้อยน้อย   รูปร่างเข้มช้อยเจิดฉิน”^๒

ซึ่งแสดงว่ากำลังอยู่ในระยะวัยรุ่น ดังนั้นถ้าเทียบกับอิเหนาแล้ว จะมีอายุมากกว่าอิเหนาหลายปีทีเดียว

เรื่องขุนช้างขุนแผน สายทองซึ่งเป็นพี่เลี้ยงของนางพิมพิลาโดยหรือวันทอง ก็มีอายุมากกว่านางพิมถึง 6 ปีดังที่ปรากฏในบทสนทนาระหว่างนางพิมกับพลายแก้วดังนี้

^๑ บางทีก็เขียนว่า พุทธรศ แต่ในบทความนี้จะใช้ในรูปแบบ พุทธรศ เหมือนกันทุกแห่ง

^๒ วาริ ดัณทุลากร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตเพชรมงกุฎของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตรบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), (อัคราณา), หน้า 207.

^๓ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลมาลี, คู่มือลิลิตพระลอ เล่ม 1 (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513) หน้า 176.

^๔ อิเหนาฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1 (พระนคร : แพร่พิทยา, 2514) หน้า 17.

“ฉันหรือพี่ชวคณะหม่อมพี่	สิบห้าปีนี่พึ่งประปรัง
อ่อนกว่าพี่สองปีเจียนจะพิม	เจ้าเอนิมพี่สายทองแกบไรร
พี่สายทองบีมะเมียจะหม่อมพี่	ได้ยี่สิบสองปีฉันจำได้” ¹

จากข้อความนี้ เห็นได้ชัดว่านางพิมอายุ 16 ปี พลายแก้วอายุ 18 ปี และสายทองอายุ 22 ปี เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ นางธำรีพี่เลี้ยงก็มีอายุมากกว่านางพินทุมตี นางพินทุมตีเรียกนางธำรีว่า “พี่” และใช้สรรพนามแทนตนว่า “น้อง” ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“แกมน้องพะพร่องไค	และมาต้อยพี่แลดู
รอยทันตอันตรู	คือกุกันทาสายสลาย” ²

ข้อความนี้อยู่ในตอนที่พินทุมตีตื่นขึ้นมา ไม่พบพระสมุทรโฆษ เพราะพระโพธิ์อุ้มเอาไปแล้ว นางจึงรำคาญหา และยืนยันกับนางธำรีผู้เป็นพี่เลี้ยงว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในคืนนั้นเป็นความจริง ไม่ใช่ความฝัน

เรื่องศกุนตลา ปิยวาทและอนุสุยาผู้เป็นพี่เลี้ยง มีอายุมากกว่าศกุนตลา โดยสังเกตได้จากบทที่ทั้งสองเรียกศกุนตลาว่า “น้อง”

สรุปได้ว่า ตัวละครพี่เลี้ยงที่เป็นมนุษย์นั้น อาจจะเป็นเพศชายหรือเพศหญิงก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเพศของตัวละครเอก ถ้าตัวละครเอกเป็นชาย ก็มีพี่เลี้ยงเพศชาย ถ้าตัวละครเอกเป็นหญิง ก็มีพี่เลี้ยงเพศหญิง ข้อที่น่าสังเกตคือ จะไม่มีพี่เลี้ยงเพศต่างจากตัวละครเอกเลย เช่น ถ้าตัวละครเอกเป็นหญิง จะไม่มีพี่เลี้ยงเพศชาย หรือถ้าตัวละครเอกเป็นชาย จะไม่มีพี่เลี้ยงเพศหญิงเป็นอันขาด³

อนึ่ง จำนวนพี่เลี้ยงของตัวละครเอกนั้นจะมีไม่เท่ากัน เท่าที่พบนั้นมีจำนวน 1 คน, 2 คน, 4 คน และ 5 คน ที่มีพี่เลี้ยงจำนวน 1 คน เช่น นางธำรีพี่เลี้ยงของพินทุมตีในเรื่องสมุทรโฆษ

¹ ขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ (พระนคร : บรรณาการ, 2512) หน้า 188.

² สมุทรโฆษคำฉันท์ (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514) หน้า 86.

³ ในเรื่องอิเหนา ตอนเกิดอิเหนา ท้าวภูเร็นนนอกจากจะแต่งตั้ง พี่เลี้ยง 4 คนคือยะระตะ ปันตา กระระดาหลา และประสันตา ให้คอยดูแลอิเหนาแล้ว ยังตั้งนาง 4 คนให้เป็นพี่เลี้ยง คอยเลี้ยงดูอิเหนาอีกด้วย ดังปรากฏในคำกลอนว่า

“แล้วจัดเหล่านารีพี่เลี้ยง	ที่ควรเคียงถ้อยต้องประคองขวัญ
สี่องค์ทรงลักษณะล้วนดี	ล้วนวงศ์หงส์พันธักขัตรา”

แต่คำว่า “พี่เลี้ยง” ที่ปรากฏในกลอนบทนี้ มีความหมายต่างไปจากคำว่า “พี่เลี้ยง” ที่ใช้ในบทความนี้

นางศรีขุภาพีเลี้ยงของนางวรจันทร์ในเรื่องไชยทัต ฯลฯ ที่มีผีเลี้ยง 2 คน เช่น นายแก้วและนายขวัญผีเลี้ยงพระลอ และนางรินนางโรยผีเลี้ยงของพระเพื่อนพระแพงในเรื่องลิลิตพระลอ นอกจากนี้ก็มีบิณฑุและอนุสุยาผีเลี้ยงของนางศุภนตลาในเรื่องศุภนตลา ฯลฯ ที่มีผีเลี้ยง 4 คน เช่น ผีเลี้ยงทั้ง 4 ของไชยเชษฐาในเรื่องไชยเชษฐา ผีเลี้ยงทั้ง 4 ของพระสุพรรณศิลป์ ในเรื่องสุพรรณศิลป์ ผีเลี้ยงทั้ง 4 ของอิเหนาและนางบุษบาในเรื่องอิเหนา ฯลฯ ที่มีผีเลี้ยง 5 คน เช่น ผีเลี้ยงทั้ง 5 ของนางเกศสุริยงในเรื่องสุพรรณหงส์ และผีเลี้ยงทั้ง 5 ของนางเกศสุริยาในเรื่องสุพรรณศิลป์ ฯลฯ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจำนวนผีเลี้ยงของตัวละครจะมีจำนวนต่างๆ กันออกไป แต่โดยมากมักจะปรากฏว่า ผีเลี้ยงจำนวนหลาย ๆ คนของตัวละครนั้น มักจะแสดงบทบาทราวกับว่าเป็นบทบาทของคนเพียงคนเดียว คือผีเลี้ยงทั้งหมดจะแสดงกิริยาอาการหรือจะพูดสิ่งใดออกมาในเวลาเดียวกันพร้อม ๆ กัน หรือจะแสดงกิริยาอาการออกมาอย่างเดียวกันและในเวลาเดียวกัน เช่น บทบาทของนายแก้วนายขวัญและบทบาทของนางรินนางโรยในเรื่องลิลิตพระลอ ดังจะยกตัวอย่างตอนหนึ่งของเรื่องมาให้เห็นดังนี้

“สองนายทนายผ่นไ้ ท้าวจะได้คังจินดา พระราชาอย่าเศร้า พรุ่งนี้จะสมน้องหน้า
หน้าท้าวมีบุญ ฯ”¹

หรือตอนที่นางรินนางโรยปลอบใจพระเพื่อนพระแพงว่าพระลอจะต้องเสด็จมาหานางแน่นอน ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

“อย่าหมองใจหนุ่มหน้า บรรทมถ้าพระลอ เพื่อจะชอกล่อมแก้ว กล่าวแล้ว
สองนางนอน ผีเลี้ยงกรกอดบาท ชอกล่อมนางแม่ ณ เกล้า นอนแม่นอนทะนะเจ้า
พี่เอ๋ยทั้งสอง อรนา”²

บทบาทของนายแก้วนายขวัญก็ดี หรือบทบาทของนางรินนางโรยก็ดี ถ้าไม่ได้กล่าวบรรยายว่าเป็นบทบาทของผีเลี้ยง 2 คนแล้ว ผู้อ่านก็อาจจะคิดว่าเป็นบทบาทหรือกิริยาอาการของคนเพียงคนเดียวได้อย่างไม่ขัดเขิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าพิจารณาจากบทสนทนาระหว่างนายแก้วนายขวัญกับนางรินนางโรย รวมทั้งกิริยาอาการของผีเลี้ยงทั้ง 4 นี้ จะเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นดังนี้

¹ พระวรเวทย์พิสิฐ, เรื่องเดิม, เล่ม 2, หน้า 1.

² เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้า 9.

“สองนายมาต่างตัว	แดนใด
มาบ่เกรงกลัวใจ	อาจแท้
คงฤาจึงลงใน	สรวราช น้า
เร็วเร่งขึ้นพลันแม่	ไม่ขึ้นเป็นความ ฯ
พี่จะขึ้นเจ้าอย่า	ขับหนี แม่หนา
มาแต่เมืองไกลลิ	ลาคเต้า
เห็นสรวสนกมี	ใจใคร่ ชมนา
เรียมบ่ได้รู้เจ้า	อย่าเผื่อคุกคาม ฯ” ¹
“สองนางนำแขกขึ้น	เรือนสวน
บัตฟูกปูอาสน์ชวน	ขึ้นชู้
สองสมพาสสองสรวล	สองเสพย์
สองฤศิริสรู	เล่ห์พร้อมเพรียงกัน ฯ” ²

นอกจากเรื่องลิลิตพระลอแล้ว ในวรรณคดีเรื่องอื่น เช่น สุวรรณหงส์และสุวรรณคีรี ก็สามารถตีความจำนวนพี่เลี้ยงได้ในแบบเดียวกัน คือแม้จะระบุว่าจำนวนพี่เลี้ยงมีถึง 5 คน แต่ บทบาทหรือพฤติกรรมของพี่เลี้ยงเหล่านั้น เป็นบทบาทของคนเพียงคนเดียวเท่านั้น คือพี่เลี้ยง ทั้ง 5 คนแสดงกิริยาอาการอย่างเดียวกัน และในเวลาเดียวกัน ตัวอย่างเช่น เรื่องสุวรรณหงส์ พี่เลี้ยงของนางเกศสุริยงเมื่อรู้ว่าพระสุวรรณหงส์ลอบเข้าหานางเกศสุริยงก็โกรธ จึงผูกหอกยนต์ไว้ที่ หน้าต่างห้องเพื่อทำร้ายสุวรรณหงส์ ส่วนเรื่องสุวรรณคีรี พี่เลี้ยงทั้ง 5 ของนางเกศสุริยาว่าครูป นางเกศสุริยา แล้วพากันท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้คนหลงใหลในรูปโฉมของนางเกศสุริยา เพื่อแก้ปัญหารื่องนางเกศสุริยาคิดว่าจะไม่มีคู่ครอง

อนึ่ง การเน้นจำนวนพี่เลี้ยงว่ามีหลายคนทั้ง ๆ ที่อาจคิดได้ว่าเป็นเพียงคนคนเดียวนั้น อาจจะเป็นความคิดอย่างเดียวกับเรื่องการเมืองที่มีบ่าวไพร่และทาสในสมัยก่อน กล่าวคือ นิยมมีบ่าวไพร่ และทาสจำนวนมาก ๆ เพราะคิดว่า คนไหนมีบริวารติดตามมาก ผู้ประสบพบเห็นย่อมเข้าใจได้

¹ เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้า 28.

² เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้า 38.

ทันทีว่า คนนั้นเป็นผู้มียศศักดิ์มาก¹ ในกรณีของพี่เลี้ยงก็เช่นเดียวกัน หากใครมีพี่เลี้ยงมาก คนนั้นก็ได้อธิบายว่าเป็นผู้มีบุญญาบารมีหรือมียศศักดิ์มาก

ในวรรณคดีบางเรื่อง แม้จะเห็นได้ชัดเจนว่า กวีแยกบรรยายพฤติกรรมของพี่เลี้ยง ตัวเอกแต่ละตัว ทำให้ผู้อ่านเห็นชัดว่า ตัวเองมีพี่เลี้ยงหลายคนจริง ๆ แม้กระนั้น ก็มีพี่เลี้ยงเพียงตัวเดียวเท่านั้นที่มีบทบาทเด่นกว่าและมากกว่าพี่เลี้ยงคนอื่น ๆ เช่น ประสันตาในเรื่องอิเหนามีบทบาทและพฤติกรรมมากกว่า พี่เลี้ยงอีก 3 คน

การกำหนดบทบาทให้พี่เลี้ยงหลายคนแสดงกิริยาอาการอย่างเดียวกันราวกับว่าเป็นบทบาทของคนเพียงคนเดียวนี้ หากพิจารณาในแง่ของการแสดง จะเห็นว่าเหมาะสมมาก เพราะสามารถแสดงกิริยาอย่างเดียวกัน ในเวลาเดียวกันได้คราวละหลาย ๆ คน

นอกจากนี้ การกำหนดให้พี่เลี้ยงคนหนึ่งมีบทบาทเด่นกว่าพี่เลี้ยงคนอื่น ๆ หากพิจารณาตามกฎของออริก (Olrik) จะเห็นว่าสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ดังกล่าวในเรื่องการมีตัวละครสำคัญเพียง 2 ตัวในแต่ละคราว (The Law of Two to a Scene)² ซึ่งการกระทำเช่นนั้น จะทำให้เห็นบทบาทของตัวละครได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ตัวละครที่เป็นอมมนุษย์

พี่เลี้ยงที่เป็นอมมนุษย์ ได้แก่พี่เลี้ยงที่เป็นสัตว์เดรัจฉาน และโดยมากมักจะแสนรู้ มีสติปัญญาหลักแหลม ทำหน้าที่คอยติดตามตัวเอกไปทุกหนทุกแห่งแบบเดียวกับพี่เลี้ยงที่เป็นมนุษย์ พี่เลี้ยงประเภทนี้อาจเป็นเพียงสัตว์ที่เพียงแต่พูดได้ ไม่มีอำนาจวิเศษอย่างอื่น เช่น นางแมวหรือวิพาริในเรื่องไชยเชษฐ หรืออาจเป็นสัตว์วิเศษ เห็นเดินอากาศได้ พูดได้หรือมีฤทธิ์อำนาจวิเศษอื่น ๆ เช่น สิงหราชในเรื่องสังข์ศิลป์ไชยหรือม้าของพระรถในเรื่องพระรถเมรี ซึ่งทั้งสิงหราชและม้าเหาะได้และพูดได้ ฯลฯ

ถ้าพิจารณาด้วยหรืออายุของพี่เลี้ยงประเภทนี้ ส่วนมากก็ยังคงมีอายุน้อยกว่าตัวเอก ยกเว้นเรื่องไชยเชษฐ ไม่มีตอนใดระบุว่่านางวิพาริมีอายุน้อยกว่าสุวิงษา ส่วนเรื่องสังข์ศิลป์ไชยและเรื่องพระรถเมรี สิงหราชและม้ามียาวมากกว่าตัวเอกทั้งสองในเรื่องนั้น

¹ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย 2352-2453 ตอนที่ 1 ด้านสังคม (กรุงเทพฯ: บ้านเรื่องศิลป์, 2517) หน้า 53.

² Axel Olrik, "Epic Laws of Folk Narrative", *The Study of Folklore* (N.J.: Prentice-Hall, Inc., 1965) p. 135.

อนึ่ง จำนวนของตัวละครที่ผู้แต่งที่เป็นอมมุขนั้นมักปรากฏเพียงตัวเดียว ไม่มีผู้แต่ง
หลาย ๆ ตัวในคราวเดียวกันแบบเดียวกับที่มีปรากฏในแบบของผู้แต่งที่เป็นมนุษย์

๙๕ บทบาทของผู้แต่ง

ผู้แต่งในวรรณคดีไทยไม่ว่าจะเป็นเพศชายหรือเพศหญิง เป็นมนุษย์ หรืออมมุข
จะพบว่าเป็นตัวละครที่มีความสำคัญมากตัวหนึ่ง มีบทบาทหลายอย่างต่าง ๆ กันไป ซึ่งบทบาท
ของผู้แต่งเหล่านั้นล้วนแต่เป็นบทบาทที่มีความสำคัญต่อตัวเอก และบางครั้งมีความสำคัญต่อการ
ดำเนินเรื่องเป็นอย่างมาก บทบาทต่าง ๆ เหล่านั้น ได้แก่

๙๖ บทบาทของแม่สื่อ

บทบาทของผู้แต่งที่ทำหน้าที่เป็นสื่อพบมากในวรรณคดีไทย และเกือบจะเรียกได้ว่า
เป็นบทบาทประจำของผู้แต่งตัวเอก กล่าวคือ ผู้แต่งจะรู้เห็นเป็นใจ เปิดโอกาสให้ตัวเอกฝ่ายชาย
และตัวเอกฝ่ายหญิงได้พบกัน อยู่ด้วยกันตามลำพัง หรือได้ใกล้ชิดกัน เช่นอนุสุยาและปียาวาท
ผู้แต่งของศกุนตลาที่เปิดโอกาสให้ทุษยันต์และศกุนตลาได้อยู่ด้วยกันตามลำพังสองต่อสอง โดย
อ้างว่าตนทั้งสองจะไปรดน้ำต้นไม้ ซึ่งโอกาสนี้ทำให้ศกุนตลาและทุษยันต์ได้ใกล้ชิดกัน แสดง
ความในใจที่มีต่อกันและมีความสัมพันธ์ที่ลึกซึ้งต่อกัน

เรื่องขุนช้างขุนแผน สายทองทำตัวเป็นแม่สื่อ เกล็ดกล่อมนางพิมให้เห็นใจและรับรัก
ณเฑาะว์ ชักนางพิมพให้ได้พบกับณเฑาะว์ จนกระทั่งณเฑาะว์เข้าห้องนางพิมและได้นางเป็น
ภรรยา

เรื่องลิลิตพระลอ นางรินนางโรยอาสาเป็นแม่สื่อ ชักนำพระลอให้มาหาพระเพื่อน
พระแพงด้วยการส่งคนสนิทไปขอร้องยอโฉมพระเพื่อนพระแพง รวมทั้งได้ขอความช่วยเหลือจาก
ปู่เจ้าสมิงพรายกระทำให้พระลอหลงใหลและเดินทางมาหาพระเพื่อนพระแพงได้สำเร็จ

เรื่องไชยท้าว นางศรีชฎา ผู้แต่งของนางวรจันทรเป็นแม่สื่อ ช่วยให้พระไชยท้าวได้พบ
และมีความสัมพันธ์กับนางวรจันทร

จากตัวอย่างต่าง ๆ ที่ได้อ้างมานี้ จะพบว่าผู้แต่งยินดีทำหน้าที่แม่สื่อด้วยความเต็มใจ
ตั้งใจสนับสนุนความสัมพันธ์ของตัวเอกอย่างเต็มที่

อนึ่ง ผู้แต่งของตัวเอกฝ่ายหญิงบางตัวที่ทำหน้าที่เป็นแม่สื่อให้กับตัวเอกฝ่ายชาย ได้
พลอยตกเป็นภรรยาของตัวเอกฝ่ายชายด้วย เช่น สายทองเป็นภรรยาของพลายแก้วในเรื่องขุนช้าง

ขุนแผนหรือในเรื่องไชยท้าว นางศรีฐาเป็นชายาของพระไชยท้าว เป็นต้น อย่างไรก็ตาม พี่เลี้ยงในวรรณคดีทั้งสองเรื่องนี้ แม้จะเป็นภรรยาของตัวเอกฝ่ายชายเหมือนกัน แต่ก็ยังมีข้อแตกต่างกัน คือ เรื่องแรกสายทองเป็นภรรยาของพลายแก้วหลังจากที่พลายแก้วได้นางพิมแล้ว ส่วนเรื่องหลัง นางศรีฐา เป็นชายาของพระไชยท้าวก่อนที่จะชักนำไชยท้าวให้กับนางวรรณจันทร์

อย่างไรก็ดี บทบาทของพี่เลี้ยงในฐานะที่เป็นสื่อเน้นว่าเด่นมาก ทั้งนี้ อาจจะเป็นการสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมในสมัยก่อนได้อย่างหนึ่งว่า สังคมขณะนั้น ไม่เปิดโอกาสให้ชายและหญิงได้มีโอกาสพบกันและอยู่ด้วยกันตามลำพัง พี่เลี้ยงของตัวละครเอกจึงต้องเข้ามาช่วยเหลือ เพื่อให้ความสัมพันธ์ของตัวเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิงดำเนินไปตามครรลองของความรักที่มีต่อกัน

บทบาทของผู้สนองความประสงค์

พี่เลี้ยงในวรรณคดีไทย นอกจากจะติดตามตัวเอกไปในที่ต่าง ๆ แล้ว ยังถือเป็นหน้าที่ที่ต้องคอยสนองความประสงค์ของตัวเอก แม้ว่าบางครั้ง การสนองความประสงค์ดังกล่าวจะทำให้ต้องผิดจารีตประเพณีหรือธรรมเนียมนิยมของสังคมในขณะนั้นก็ตาม เช่น เรื่องลิลิตเพชรมงกุฎ เจ้าชายเพชรมงกุฎใครจะได้เชยชมภรรยาของชายอื่น พุทธศรีก็จำใจต้องช่วย เพราะไม่ว่าจะทุลทัตทานอย่างไร เจ้าชายก็ยังยืนยันในความประสงค์นั้น

จากตัวอย่างนี้ เห็นได้ชัดว่า เจ้าชายเพชรมงกุฎเป็นคนเอาแต่ใจตนเอง ไม่นึกถึงความควรไม่ควร เมื่อพอใจอะไรแล้วจะต้องเอาให้ได้ ซึ่งข้อเสียเช่นนี้อาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเลี้ยงดู คือมีพุทธศรีคอยเอาใจ และคอยช่วยเหลือให้ได้ในสิ่งที่ปรารถนาอยู่เสมอ จึงเป็นคนที่เขาเอาแต่ใจตนเองและไม่รู้จักโต¹

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์และอนิรุทธคำฉันท์ พี่เลี้ยงของตัวเอกฝ่ายหญิงเป็นผู้ไปพาตัวเอกฝ่ายชายมาหาตัวเอกฝ่ายหญิงตามที่นางต้องการ ซึ่งการกระทำเช่นนี้ขัดกับค่านิยมของสังคมในขณะนั้นที่ไม่ยอมรับให้ฝ่ายหญิงเป็นผู้เริ่มหรือสานความสัมพันธ์ระหว่างเพศ แต่พี่เลี้ยงก็จำต้องช่วยให้ตัวเอกสมปรารถนา เพราะไม่อาจทนเห็นตัวเอกประสบความโศกอาดูรได้

เรื่องสุวรรณคีลป์ นางเกศสุริยาเป็นทุกข์เรื่องไม่มีคู่ พี่เลี้ยงทั้ง 5 จึงช่วยเหลือด้วยการวาดรูปนางแล้วพากันท่องเที่ยวไปในที่ต่าง ๆ จนกระทั่งพบพระสุวรรณคีลป์ พระสุวรรณคีลป์เห็นรูปนางแล้วเกิดความพึงใจ เดินทางไปหานางและได้นางเกศสุริยาเป็นชายา

¹ วาริ ดันทุลากร, เรื่องเดิม, หน้า 196.

จะเห็นได้ว่า บทบาทดังกล่าวนี้เป็นบทบาทของผู้ที่รักใคร่ ต้องการเอาใจและตามใจ
ตัวละครเอก ซึ่งก็เป็นเรื่องปกติธรรมดาของคนที่เคยอยู่ใกล้ชิดกัน มีความผูกพันทางใจต่อกัน
เมื่อตัวเอกต้องการอะไรจึงไม่อาจขัดใจได้ แม้จะจำใจก็ต้องทำให้เป็นการช่วยให้สมปรารถนา

บทบาทของผู้ทำนายฝัน

วรรณคดีไทยมักมีเรื่องความฝัน และการทำนายฝันของตัวละคร เช่น ความฝันก่อน
ที่ตัวละครสำคัญจะเกิด ความฝันก่อนที่จะได้พบเนื้อคู่ หรือความฝันเกี่ยวกับเหตุการณ์สำคัญที่จะ
เกิดขึ้นในระยะเวลาอันสั้น เป็นต้น เมื่อเกิดมีความฝันขึ้นแล้ว ก็ต้องมีผู้ทำนายฝัน ซึ่งโดยมาก
จะเป็นฤาษี หรือเป็นสามีของหญิงที่ฝัน แต่ก็มีอยู่ไม่น้อยที่พี่เลี้ยงจะเป็นผู้ทำนายฝันให้ เช่น
เรื่องขุนช้างขุนแผน ก่อนที่นางพิมจะมีสัมพันธ์สวาทกับเถรแก้ว นางฝันว่าได้ดื่อกบัวมาเชยชม
ซึ่งสายทองทำนายว่า นางพิมจะได้คู่ :

“สายทองพั่งน้องบอกนิมิต	ประจักษ์จิตคิดความไม่กังขา
เคยได้สังเกตไว้แต่ไรมา	แก้วตาอย่าประหวั่นพรันใจ
ซึ่งฝันว่าได้ดื่อกบัวชม	จะได้คู่สู่สมพิสมัย
ชายนี้เห็นที่ไม่ใกล้ไกล	คงจะได้โดยพลันมิทันช้า” ¹

หรือในเรื่องเดียวกันนี้ ศรีมาลาฝันว่าได้ดื่อกบัวได้มาดอกหนึ่งแล้วเอามาเชยชม อีเม้ยพี่เลี้ยงก็
ทำนายว่า ศรีมาลาจะได้คู่ :

“ฝ่ายว่านวลนางศรีมาลา	คืนวันนั้นนิทราก็ใฝ่ฝัน
ว่าลงสระเล่นน้ำสำราญครัน	เห็นบุษบันดอกหนึ่งคู่พิงคา
ผุดขึ้นพ่นน้ำงามสะอาด	นางโผนผาดออกไปด้วยหรรษา
เด็ดได้ใจไว้อย่างกลับมา	กอดแนบอร่ามประคองคม
ลืมตาคว้าดื่อกบัวหาย	เสียดายนีกระไรไม่ได้สม
ปลุกอี่เม้ยแก้ฝันหวานอารมณ์	อี่เม้ยชมว่าฝันของนายดี
ดื่อกบัวคือผัวมิใช่อื่น	มิพรงุ่นก็มะรืนคงถึงนี้
ไม่เหมือนอี่เม้ยทายให้นายดี	.....” ²

¹ ขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, หน้า 64,

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 631-2.

เรื่องลิลิตพระลอ พระลอฝันว่าได้เซยชมดอกจกกลและดอกโกมล :

“หัตถ์ขวามันเคลื่อนแก้ว   โกมล
เกือกอกคอดอกจกกล   ฝ่ายซ้าย”¹

นายแก้วนายขวัญก็ทำนายว่า

“สองนายทายฝันไว้ ท้าวจะได้ตั้งจินดา พระราชาอย่าเศร้า พรุ่งนี้จะสมน้องหน้า
หน่อท้าวมีบุญ”²

บทบาทของพี่เลี้ยงในฐานะที่เป็นผู้ทำนายฝันนี้ แม้จะไม่ได้มีอยู่ในวรรณคดีทุกเรื่อง แต่ก็นับว่ามีความสำคัญไม่น้อย เพราะคำทำนายของพี่เลี้ยงนี้ทำให้ตัวเอกสบายใจ เกิดความยินดี และบางครั้งเกิดความหวังว่าจะได้รับในสิ่งที่ปรารถนา เช่น พระลอเมื่อฟังคำทำนายแล้ว เกิดความยินดีเป็นอย่างยิ่ง รวากับว่าได้พระเพื่อนพระแพงมาอยู่ใกล้ :

“ในเมื่อข้าสองนาย ถวายศุภนิมิตร บพิตรหย่อนอารมณ์ ชมฝันสองพี่เลี้ยง
ดุจดังสองเนื้อเกลี้ยง มากล่อมท้าวเสวยรมย์”³

บทบาทของผู้เฉลยคำตอบหรือปริศนา

พี่เลี้ยงนอกจากจะมีบทบาทในการช่วยทำนายฝันให้ตัวเอกแล้ว บางครั้งยังต้องช่วยค้นหาคำตอบ หรือตีความหมายปริศนาให้แก่ตัวเอกด้วย เช่น เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ และอนิรุทธคำฉันท์ พี่เลี้ยงของตัวเอกฝ่ายหญิง ได้แก่ นางธรีและนางพิจิตรเลขาซึ่งเป็นพี่เลี้ยงของนางพินทุมตีและนางอุษามาลาฉบับ วาตรูปเทวตาและกษัตริย์เมืองต่าง ๆ เพื่อค้นหาให้ได้คำตอบว่าผู้ที่มาเซยชมนางพินทุมตีและนางอุษานั้นเป็นใคร ชื่ออะไร ซึ่งในที่สุดก็ทราบว่าคือพระสมุทรโฆษและพระอนิรุทธ

เรื่องลิลิตเพชรมงกุฏ นางปทุมวดีตัวเอกฝ่ายหญิงเป็นผู้มีสติปัญญาเฉียบแหลมมาก และขณะเดียวกันก็ต้องการทดสอบความสามารถของเจ้าชายเพชรมงกุฏด้วย จึงใช้วิธีการสื่อสารความในใจของนางด้วยการแสดงปริศนา ซึ่งมีทั้งการแสดงปริศนาให้เจ้าชายทราบโดยตรงและการแสดงปริศนาผ่านมาทางแม่สื่อ ปริศนาต่าง ๆ นั้น เจ้าชายเพชรมงกุฏไม่สามารถตีความได้ แต่

¹ พระวรเวทย์พิสิฐ, เรื่องเดียวกัน, เล่ม 1, หน้า 249.

² เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 1.

³ เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 2.

พุทธศรีซึ่งเป็นพี่เลี้ยงทำนายได้อย่างถูกต้อง ทำให้เจ้าชายตีพระทัยมากดังที่กวีได้บรรยายว่า ตีพระทัย “ถึงได้นุชเนื้อเกลี้ยง แแนบเกล้าคลึงเซย์”⁴

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า พุทธศรี เป็นพี่เลี้ยงที่มีบทบาทสำคัญในวรรณคดีเรื่องลิลิตเพชรมงกุฏ เป็นผู้เดียวที่สามารถตีความหมายของปริศนาต่าง ๆ ที่นางประทุมวดีแสดงออกมา ฉะนั้นจึงเปรียบได้ว่าเป็น “ปัญญาธูร” ของเจ้าชายเพชรมงกุฏ และเจ้าชายใช้ปัญญาธูรดังกล่าวนี้เพื่อให้ได้นางประทุมวดีเป็นชายา นับได้ว่าพุทธศรีเป็นตัวละครสำคัญที่ช่วยให้เรื่องทุกบททุกตอนดำเนินต่อไปได้ หากไม่มีพุทธศรีการดำเนินเรื่องต่าง ๆ ในวรรณคดีเรื่องนี้จะต้องชะงักหมดทุกบททุกตอนที่เดียว ดังนั้น กล่าวได้ว่า พุทธศรีนอกจากจะมีบทบาทสำคัญในการเฉลยปริศนาให้ตัวเอกแล้ว ยังมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินเรื่องของวรรณคดีเรื่องดังกล่าวอีกด้วย

บทบาทของพี่เลี้ยงในฐานะที่เป็นผู้เฉลยคำตอบหรือปริศนาให้แก่ตัวละครเอกนั้นนับว่าสำคัญมาก เพราะเป็นการกระทำที่ส่งเสริมให้ตัวละครและตัวนางได้รู้จักกัน ได้พบกัน และได้อยู่ร่วมกันตามความประสงค์ของทั้งสองฝ่าย ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า บทบาทดังกล่าวนี้เป็นบทบาทของผู้หยย่นความสุขความสำราญให้แก่ตัวละครเอกโดยแท้

บทบาทของผู้ปกป้องคุ้มครอง

พี่เลี้ยงมีหน้าที่หลักที่เหมือนกันอยู่อย่างหนึ่งคือ การปกป้องคุ้มครองตัวเอกให้รอดพ้นหรือคลาดแคล้วจากภัยอันตรายต่าง ๆ นานาอันจะเกิดขึ้น หรือช่วยให้พ้นจากอันตรายที่กำลังประสบอยู่ในขณะนั้น อาทิ เรื่องลิลิตเพชรมงกุฏ เมื่อพุทธศรีรู้ว่าเจ้าชายเพชรมงกุฏประทานแหวนของพระองค์แก่นางบุญเรือง เกรงว่าอาจจะเกิดอันตรายแก่เจ้าชายในภายหลัง หากใครไปเห็นแหวนวงนั้นเข้า :

“พี่เลี้ยงฟังลอบอก ไยพระยกราชมรงค์ สำหรับองค์อิศราฯ ไปประสาทเสียกาม
ข้อยจะตามคืนควร สรวลพลางพี่เลี้ยงเล่น ทันทำแคนสาวน้อย แหวนติดก้อยแม่มา
ขอเถิดราย่าหมาง นางย่นพลางหยิกย้ม...”⁵

เรื่องสุวรรณคีลป์ เมื่อพระสุวรรณคีลป์ลอบเข้าไปสมนางเกศสุริยา พระบิดานางทราบเรื่อง ให้ทหารมาล้อมปราสาท พระสุวรรณคีลป์ก็ยิงศรส่งข่าวให้พี่เลี้ยงทั้ง 4 มารับตัวพระองค์ไป

⁴ วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (นครหลวง : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2515), หน้า 101.

⁵ “ลิลิตเพชรมงกุฏ” วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (นครหลวง : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2515),

จะเห็นได้ว่า พี่เลี้ยงทั้ง 4 ของพระสุวรรณศัลป์มีบทบาทสำคัญในการช่วยพระสุวรรณศัลป์ให้พ้นจากอันตรายที่กำลังประสบอยู่

ในวรรณคดีบางเรื่อง แม้พี่เลี้ยงจะไม่สามารถช่วยให้ตัวเอกรอดพ้นจากอันตรายที่ประสบอยู่ได้สำเร็จ แต่ก็เห็นได้ชัดว่าพยายามช่วยจนสุดความสามารถ ปกป้องอันตรายให้จนถึงวินาทีสุดท้ายแห่งชีวิต ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ บทบาทของนายแก้วนายขวัญและนางรื่นนางโรยในเรื่องลิลิตพระลอ พี่เลี้ยงต่อสู้และปกป้องอันตรายให้พระลอและพระเพื่อนพระแพงจนตัวตาย เป็นตัวอย่างของพี่เลี้ยงที่จงรักภักดีต่อตัวเอกเป็นที่ยิ่ง

บทบาทของผู้เตือนสติ ทัดทาน หรือขัดความประสงค์

พี่เลี้ยงแม้จะมีฐานะกึ่งเพื่อนและกึ่งผู้รับใช้ บางครั้งก็ทำหน้าที่เสมือนพี่ชายหรือพี่สาวของตัวเอกด้วย คือคอยเตือนสติให้คิดหรือทำแต่ในสิ่งที่ถูกต้อง เหมาะสม หรือแสดงพฤติกรรมเพื่อป้องกันเกียรติยศชื่อเสียงของตัวเอก เช่น เรื่องลิลิตเพชรมงกุฏ เมื่อพุทธศรีรู้ว่าเจ้าชายปรารธนาในท้าวภรรยาผู้อื่น ก็กล่าวเตือนสติว่า

“พระเออยามยากกลืน	กระหาย
เสพยาสิ่งใดอย่าหมาย	อิมท้อง
รสใดจะหลงหลาย	คุจรส รากนา
พ่อย่าหลงเลศต้อง	วันวายภายหลัง ฯ” ¹

เรื่องพระรถเมรี ตอนที่พระรถมอมเหล้านางเมรีและพวักษ์จนมึนเมาไม่ได้สติ แล้วพระรถก็หนีไปพร้อมกับม้า เมื่อนางเมรีตามมา พระรถจะชักม้ากลับไปหา ม้าไม่ยอมไป การกระทำของม้าเป็นการขัดความประสงค์ของตัวเอก เพราะเกรงอันตรายที่จะเกิดขึ้นและต้องการพาพระรถกลับเมืองโดยเร็วที่สุด จะได้นำดวงตาไปใส่คืนให้แม่และบ้าของพระรถทั้ง 12 คน

การเตือนสติ ทัดทาน หรือขัดความประสงค์ของตัวเอกที่พี่เลี้ยงแสดงออกมานี้ ล้วนแล้วแต่เป็นไปเพราะความจงรักภักดีที่พี่เลี้ยงมีต่อตัวเอกทั้งสิ้น

บทบาทของผู้สร้างความทุกข์

แม้พี่เลี้ยงโดยมากจะเอาใจ ทำทุกสิ่งตามใจตัวเอก แต่ก็มีย่อยบางเหมือนกันที่กระทำสิ่งใดลงไปเป็นการทำร้ายตัวเอกที่ตนเลี้ยงดูปกป้องหรือปกป้องรักษามาตั้งแต่เล็กแต่น้อย แม้จะไม่ใช่

¹ “ลิลิตเพชรมงกุฏ” วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), หน้า 94.

การทำร้ายร่างกายโดยตรง แต่ก็เป็นการทำร้ายจิตใจอย่างสาหัส เช่น เรื่องไชยทัต พี่เลี้ยงของนางมะลิทองรู้ว่าพระไชยสุริวงศ์ลอบเข้ามาหานางมะลิทอง ก็โกรธ ลอบผูกหอกยนต์ดักไว้ที่หน้าต่าง เมื่อพระไชยสุริวงศ์เข้ามาเข้าไป ก็ถูกหอกยนต์สนัชีวิต นำความโศกเศร้าให้แก่นางมะลิทองมาก เรื่องสุวรรณหงส์ก็เช่นกันพี่เลี้ยงของนางเกศสุริยรู้ว่าพระสุวรรณหงส์ได้นางเกศสุริยเป็นชายา ก็โกรธ คบคิดกันเอาหอกยนต์มาผูกไว้ที่หน้าต่าง เมื่อพระสุวรรณหงส์ได้สายป่านมาหานางเกศสุริย ก็ถูกหอกกลแทงตาย ทำให้เกศสุริยเสียใจ และตอนหลังต้องตามไปช่วยชุบชีวิตให้ฟื้นคืนมา ได้รับความลำบากต่าง ๆ นานา

อย่างไรก็ดี แม้พี่เลี้ยงในเรื่องเหล่านี้จะเป็นผู้ทำร้ายและสร้างความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่ตัวละครเอก แต่ถ้าวิเคราะห์ให้ดี จะเห็นว่าเป็นการกระทำที่เกิดจากความหวังดี ต้องการป้องกันเกียรติยศชื่อเสียงให้ตัวเองต่างหาก

บทบาทของผู้เข้าเหย้า หยอกล้อ และปลอบใจ

วรรณคดีเรื่องอิเหนา จะเห็นบทบาทของประสันตาพี่เลี้ยงคนหนึ่งของอิเหนาในบทของผู้เข้าเหย้า หยอกล้อตัวเองอยู่เสมอ ๆ ประสันตาเป็นพี่เลี้ยงที่เดินทางติดตามอิเหนาไปทุกหนทุกแห่งและมักจะคอยยั่วเย้าอิเหนาอยู่เสมอ เป็นการล้อเล่นด้วยความรักหรือบางครั้งก็ด้วยความคะนองปาก นอกจากนี้ยังมีการปลอบใจหรือหยอกเย้าให้ตัวเองคลายความหม่นหมองหรือความทุกข์ได้ชั่วขณะหนึ่ง¹ การหยอกเย้าของประสันตาทำให้เรื่องมีความสนุกสนานยิ่งขึ้น เพราะโดยปกติ พี่เลี้ยงจะสนิทกับตัวเองมาก พูดกับตัวเองได้ทุกเรื่อง และสามารถพูดเรื่องที่ตัวละครอื่นอาจจะไม่กล้าพูดได้ เช่น เรื่องความในใจของตัวเอง ซึ่งบางครั้งก็เป็นการต่อปากต่อคำของพี่เลี้ยงกับตัวเอง ทำให้เรื่องมีรสชาติดีขึ้น ตัวอย่างเช่น ตอนอิเหนาหลงบุษบา ไม่ยอมเสด็จกลับกรุงเป็นประสันตาแม้จะรู้ข้อเท็จจริงที่อยู่แล้วก็อดที่จะหยอกเย้าอิเหนาไม่ได้ ประสันตาทามว่า

“ผ่านฟ้าจะเสด็จไปวันใด

เห็นแต่เวียนเผ้าอยู่เขาค่ำ

ได้รำล้าแล้วฤาไฉน

หรือยังข้องขัดจึงผัดไป

เมื่อไรเล่าจะคืนไปธานี”²

¹ อารดา สมิตร์, “ละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทสาขามานุษยวิทยา ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516), (จัดสำเนา), หน้า 322.

² อิเหนาฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1, หน้า 410.

หรือตอนที่ประสันตามีโอกาสเห็นโฉมบุษบา ได้มาแล้วให้สังคามาระตาฟัง อิเหนาได้
ยินก็เยาะเย้ยประสันตาว่าทำตัวราวกับชาวป่าที่ไม่เคยเห็นคนรูปร่าง พอเห็นเข้าก็ตื่นเต้น ประสันตา
ก็ย้อนว่า

“อันนางเหมือนอย่างพระบุตรี	ไม่เคยเห็นดังมีพระบัญชา
ข้าน้อยนี้ชาวตองตอง	แต่เห็นชาวพระนครจะยิ่งกว่า
ที่เคยเห็นอยู่เป็นอัตรา	แต่ว่าพานผอมครันไป
ลิมเลยเสวยสรลงลับนอน	หรือลูกใจทุกซักรันเป็นไฉน
เรานี้จะตั้งหน้าแต่อาลัย	เห็นจะไม่ได้กลับไปธานี” ¹

จะเห็นได้ว่า คำพูดของประสันตาแฝงความนัยไว้ ลักษณะคำพูดเช่นนี้ปรากฏอยู่
เสมอ ๆ ทำให้เรื่องสนุกสนานมากขึ้น เพราะคนอ่านทราบความนัยในคำพูดดังกล่าว จึงพลอยเกิด
อารมณ์สนุกร่วมไปกับตัวละครด้วย

ตอนอิเหนาจากบุษบาไปแก่งสยที่เมืองคาหา บุษบามีความทุกข์โศกเพราะคิดถึงอิเหนา
ที่จากไปประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่งทุกข์เพราะกลัวว่าอิเหนาจะไม่กลับไปหาตามสัญญา
ประสันตาก็ให้พี่เลี้ยงพานางออกชมสวน และแกล้งทำเป็นเสียหลอกให้บุษบาหัวเราะเล่น เป็นการ
เปลี่ยนอารมณ์ของบุษบา และให้มีความสำราญชั่วขณะ นับว่าเป็นวิธีการปลอบใจและเปลี่ยน
อารมณ์ตัวเองได้อย่างแยบยลวิธีหนึ่ง

นอกจากเรื่องอิเหนา วรรณคดีเรื่องอื่นก็มีบทบาทของพี่เลี้ยงในทำนองนี้ เช่น เรื่อง
ลิลิตพระลอพระเพื่อนพระแพงคอยวันเวลาที่พระลอจะเสด็จมาหา เมื่อคอยนานเข้า ก็โศกเศร้า
นางรีนนางโรยก็ช่วยปลอบใจให้มีความหวัง เพื่อเป็นการคลายเศร้า เช่น

“สองอย่าปรารมภ์กระศัลย์	แม้มิวันพรุ่งเช้า
ลอรราชจักเสด็จไต่	สู่สร้อยสวนขวัญ” ²

หรือ

“พระทองอย่าปรารมภ์ เชิญบรรทมให้สำราญ มินานเลยแม่ ณ เกล้า
ลอรราชจักพลันไต่ แหกท้าวทั้งสอง”³

¹ อิเหนาฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1, หน้า 422.

² พระเวทย์พิสิฐ, เรื่องเดียวกัน, เล่ม 2, หน้า 5.

³ เรื่องเดียวกัน, เล่มเดียวกัน, หน้า 8.

การปลอบใจดังกล่าว ทำให้ตัวละครเอกคลายทุกข์ได้ ดังในเรื่องลิลิตพระลอ^๕ พระเพื่อน พระแพงฟังคำปลอบใจแล้ว ก็มีความสบายใจ :

“สองฟังสองฟังเสียง	สองซอ
ขอว่าพระเลื่องล่อ	จักเต้า
ไพเราะแก่หูพอ	ใจนาฏ แลนา
เสียงเสนาสองเจ้า	พี่น้องนิทรา ฯ” ¹

บทบาทของคู่คิดคู่ปรึกษา

ยามที่ตัวเอกมีปัญหา ไม่อาจคิดหาคำตอบหรือตัดสินใจในเรื่องใดได้ พี่เลี้ยงมักจะมีบทบาทเข้ามาเกี่ยวข้อง คือมักจะช่วยเหลือ เป็นคู่คิดคู่ปรึกษาให้ เช่น เรื่องลิลิตพระลอ ระหว่างที่พระลอเดินทางไปหาพระเพื่อนพระแพง เกิดความลังเลใจว่าจะเดินทางต่อไปดี หรือว่าจะกลับไปหาพระมารดาและพระชายาดี จึงปรึกษาสองพี่เลี้ยง :

“อย่าไปพะหน้จัก	คืนเมื่อ ฤาพี
หาสมเด็จบุญเหลือ	เลิกไ้
จรทกจรเทอนเชื้อ	วานช่วย วิรา
บาปสิ่งใดจำให้	ลูกร้อนใจถึง”

“...พระภูบาลจักเต้า เขายังมิ่งเมืองคืน ข้าบาทยืนยลชอบ อย่าเยียวลอบไปเลย
ควรเสวยสวัสดิ์ครองตัว ด้วยสมเด็จออกท้าว ออกท้าวชนนี้ ท่านเทอดู ฯ”

“จักไปจักแปลกข้าง	ทรชน
ครั้นจะคืนเยียวคน	กล่าวร้าย
ว่าท้าวป็นสากล	ใจขาด นักรนา
พุนโทษทุยศห้วย	ว่าร้ายแห่งตาย
สองนายเกลี้ยกล่าวทูล	วานเรนสุรท่านไ้
ใครจะเอ้อมติได้	เท่าเผ้าฤามี
จักไปสักน้อยหนึ่ง	จึงคืน นาพี
หน้ากียินหล ยืน	ชอบได้

¹ พระราชนิพนธ์ลิลิต, เล่ม 2, หน้า 12.

เกรงเยียวแต่ผีขึ้น
เยียวบ่คืนเห็นไท้

จำอยู่ ไล้เนา
ธิดาผู้มิดุณ¹

จะเห็นว่า แม้นายแก้วนายขวัญจะพยายามเกลี้ยกล่อมอย่างไร พระลอกก็ยังคงยืนกรานที่จะเดินทางต่อไป โดยอ้างว่าขอไปสักนิตหนึ่งแล้วจึงค่อยกลับ

บทบาทของผีเสื้อในฐานะที่เป็นคู่คี่คู่ปริกาแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ตัวเอกสามารถฟังผีเสื้อทางคำสนธิปัญาได้ แต่เมื่อคิดและปรึกษากันแล้ว ตัวเอกจะทำตามหรือไม่ก็ขึ้นอยู่กับบุคลิกลักษณะของตัวเอกรวมทั้งเหตุผลแวดล้อมต่าง ๆ ในขณะนั้น

บทบาทของผู้เสียคดี ประชดประชัน

นักตูละครสมัยก่อน นิยมเรื่องไชยเชษฐากันมาก จนมีผู้นำเอาเรื่องนั้นไปแสดงกันอย่างแพร่หลาย สาเหตุแห่งความนิยมนั้น สืบเนื่องมาจากบทบาทของตัวละครผีเสื้อในเรื่อง คือนางวิพาร์หรือนางแมวซึ่งเป็นผีเสื้อของสุวัญชา นางวิพาร์แม้จะเป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่ก็เจ้าคิดเจ้าแค้น มีฝีปากคมคายว่าคนได้เจ็บแสบมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการต่อปากต่อคำกับพระไชยเชษฐาซึ่งเป็นตัวเอกฝ่ายชายในเรื่องนี้ สุวัญชาซึ่งเป็นตัวเอกฝ่ายหญิงมีบุคลิกที่อ่อนแอ มีความทุกข์ทรมานแต่ร้องไห้และคร่ำครวญ หากไม่มีนางวิพาร์คอยให้กำลังใจ คอยปกป้อง หรือคอยเถียงแทนแล้ววรรณคดีเรื่องนี้จะจืดชืดมาก ตัวอย่างคำพูดเสียคดี ประชดประชันของนางวิพาร์ เช่น ตอนพระไชยเชษฐาขับไล่สุวัญชาออกจากเมืองเพราะหลงเชื่อนางสนมว่า สุวัญชาคลอดลูกเป็นท่อนไม้สุวัญชาเพิ่งคลอดลูกใหม่ ๆ ก็ขอพระไชยเชษฐาขอยู่ไฟเสียก่อน หรือไม่เช่นนั้นก็ขอพักอีกสักคืนหนึ่ง เพราะขณะนั้นเป็นเวลาค่ำแล้ว พระไชยเชษฐาก็ไม่ยอม นางวิพาร์โกรธ และยิ่งเมื่อเห็นสุวัญชาเพียรพยายามงอนง้อขอให้พระไชยเชษฐาเห็นใจ นางวิพาร์ก็ยิ่งโกรธมากขึ้น จึงกล่าวคำเสียคดีพระไชยเชษฐาว่า

“บัดนั้น
คิดแค้นเล่นไปด้วยโกรธา
คิดบ้างเป็นไรในสวนขวัญ
จักแห่เล่นชีวันจะบรรลีย์

วิพาร์น้อยใจเป็นนักหนา
ฉุดมือนางมาแล้วว่าไป
หนียกขั้วส้นดังลูกไก่^๕
ยังแค้นมหายใจอยู่รวยรวย

¹ พระราชนิพนธ์พิณ, เล่ม 1, หน้า 207-10.

ไม่พบเรบาว่านายก็ตายแล้ว

ทันแทนคุณให้ที่ไม่ม้วย

พูดอ่อนน้อมแมงให้ช่วยด้วย

ทั้งเจ้าข้าร่ายบริบูรณ์”¹

คำพูดนี้ว่ากระทบพระไชยเชษฐา เพราะพระไชยเชษฐาเคยหลงเข้าไปในเมืองสิงหลซึ่งเป็นเมืองของนางสุริยา ยักษ์ซึ่งเป็นบริวารของสุริยามาเห็นเข้าก็จะจับกุม พระไชยเชษฐากลับก็วิ่งหนีไปพบสุริยาและนางแมงเข้า ก็ขอร้องให้ช่วยไว้

คำพูดเสียตีสี่ ประชดประชันตอนอื่น ๆ เช่น ตอนพระไชยเชษฐาตามสุริยาจากลับเมืองนางวิฬาร์เห็นหน้า ก็ว่ากระทบทันที

แล้วทำเสียงแห่งแหบแสบคอ

นี่หรือภูมินทร์ ปิ่นเหม็นคั

แต่แรกคิดว่าใครหาไหนหนอ

ข้าแปลกหน้าไปไม่ได้จัก

อันผู้หญิงสิงหลคนแสนร้าย

หรือเอาอายุขายฝากไว้กับใคร

“นางวิฬาร์หวัร้องอัน

พูดพ้อเปรียบเปรยเย้ยหยัน

โหยไม่ทันเห็นเลยประหลาดนัก

เออมิรู้หม่อมพ่อเจ้าท่อนสัก

ยังมีคนม้วนงมทำไม

มาติดตามความอายุไปเสียไหน

จึงอุตสาห์มาได้จะใครรู้”²

พระไชยเชษฐาเชื่อว่าสุริยาตลอดลูกเป็นท่อนไม้ นางวิฬาร์จึงเย้ยหยันด้วยการเรียกพระไชยเชษฐาว่าพ่อเจ้าท่อนสัก คำว่า “ท่อนสัก” ก็คือท่อนไม้เนื้อแข็ง และตอนที่พระไชยเชษฐาจับสุริยาออกจากเมือง อ้างว่าอายุที่ตลอดลูกเป็นไม้ เมื่อมาตาม นางวิฬาร์จึงกล่าวทำนองว่าไม่อายุแล้วหรือ

นางวิฬาร์นี้ นอกจากจะพูดจากระทบพระไชยเชษฐาแล้ว บางคราวก็กระทบเสียตีสี่สุริยาบ้างเหมือนกัน อาจจะช่วยความไม่พอใจที่สุริยายังอาลัยพระไชยเชษฐาอยู่ ดังตัวอย่างตอนหนึ่งว่า

“บัดนั้น

ครั้นเห็นนางเสด็จกลับมา

วันนั้นแลดูแม่สุริยา

วิฬาร์ลับปากไว้คอยท่า

หวัร่อแล้วว่าเป็นแยบคาย

พักตราผ่องเหมือนกับเดือนหงาย

¹ “ไชยเชษฐา” พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2513), หน้า 292.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 343.

คราวจะได้สุขสนุกสบาย

คิดบ้างเป็นไรเมื่อได้ทุกข์

ลืมสิ้นแล้วกรรมงัดหลังมา

กระไรไม่ทักทายอิวิพาร์

อิชีข้าพบาทูกมาในป่า

อนิจจานิจจาเป็นน่ายาย”¹

ข้อความนี้อยู่ในตอนที่ว่าสิงหล อนุญาตให้พระไชยเชษฐาพาพ่อแม่มาแต่งงานตนกับ
สุวิญา หลังจากที่พระไชยเชษฐาและสุวิญาปรับความเข้าใจกันเรียบร้อยแล้ว

พี่เลี้ยงที่มีปากจัดจ้าน คมคายเช่นนี้ นอกจากจะช่วยเถียงแทนตัวเอกแล้ว ยังช่วย
เพิ่มรสสนุกให้แก่เรื่องอีกด้วย

การวิเคราะห์บทบาทต่าง ๆ ของพี่เลี้ยงในวรรณคดีไทยมาตั้งแต่ต้นนั้น สรุปได้ว่า
บทบาทต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วมีอยู่ 10 บทบาทด้วยกันคือ

1. บทบาทของแม่สื่อ
2. บทบาทของผู้สนองความประสงค์
3. บทบาทของผู้ทำนายฝัน
4. บทบาทของผู้เฉลยคำตอบหรือปริศนา
5. บทบาทของผู้ปกป้องคุ้มครอง
6. บทบาทของผู้เตือนสติ ทักทวน หรือขัดความประสงค์
7. บทบาทของผู้สร้างความทุกข์
8. บทบาทของผู้เข้าเหย้า หยอกล้อ และปลอบใจ
9. บทบาทของคู่คิดคู่ปรึกษา
10. บทบาทของผู้เสียสติ ประชดประชัน

จากการวิเคราะห์บทบาทต่าง ๆ ของพี่เลี้ยงตัวเอก เห็นได้ชัดว่าพี่เลี้ยงมีบทบาทและมี
อิทธิพลต่อตัวเอกมาก จากบทวิเคราะห์ดังกล่าวนี้ สามารถแยกบทบาทของพี่เลี้ยงออกได้กว้าง ๆ
เป็น 2 ประเภท คือ

1. บทบาทที่เป็นประโยชน์ต่อตัวเอก ทำให้ตัวเอกมีความสุข
2. บทบาทที่เป็นโทษต่อตัวเอก นำความทุกข์ ความเดือดร้อนมาสู่ตัวละครเอกดังที่
ปรากฏในหัวข้อ “บทบาทของผู้สร้างความทุกข์” ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

---

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 384.

อย่างไรก็ดี ตามที่มีผู้แบ่งประเภทของพี่เลี้ยงออกเป็น 2 ประเภท คือ พี่เลี้ยงหรือบริวารที่ดีอย่างหนึ่ง และพี่เลี้ยงหรือบริวารที่ไม่ดีอีกอย่างหนึ่ง^๕ ผู้เขียนไม่เห็นด้วย เพราะหากพิจารณาให้ลึกซึ้ง จะพบว่า แม้บทบาทของพี่เลี้ยงบางตัวจะให้ผลในทางลบ แต่การกระทำนั้น ทำเพื่อความหวังดี เพื่อเกียรติยศชื่อเสียงของตัวเอง ไม่ต้องการให้มีความหมองมัว เป็นการกระทำที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ที่ต่างไปจากพี่เลี้ยงที่รักและยอมทำทุกสิ่งเพื่อเอาใจตัวเอง ทั้งๆ ที่ต่างก็มีความรักและความหวังดีต่อตัวเองเหมือน ๆ กัน ฉะนั้น จึงเป็นเรื่องที่ออกจะไม่ยุติธรรมนัก หากกล่าวว่าพี่เลี้ยงประเภทนี้เป็นพี่เลี้ยงหรือบริวารที่ไม่ดี

หนึ่งเป็นที่น่าสนใจว่า เรื่องพี่เลี้ยงและบทบาทของพี่เลี้ยงนี้ เป็นเรื่องที่มีอยู่ในวรรณคดีไทยทุกยุคทุกสมัย นับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาลงมาจนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ไม่มีนักประวัติศาสตร์คนใดสนใจกล่าวถึงเรื่องนี้เลย

อาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพฤติกรรมของพี่เลี้ยงนี้ สะท้อนให้เห็นความเป็นจริงในการเลี้ยงดูเด็กของสังคมสมัยก่อนได้อย่างหนึ่ง กล่าวคือ ผู้ที่มีฐานะดีมักจะหาพี่เลี้ยงให้ช่วยดูแลลูกหรือเด็กในปกครองให้พ้นจากอันตราย หรือเป็นเพื่อนเล่นและเป็นคนรับใช้ไปในคราวเดียวกัน และธรรมเนียมเช่นนี้ คงจะมีอยู่ในราชสำนักด้วย ดังตัวอย่างที่ปรากฏในตำนานของเรื่องอิเหนาว่า เจ้าฟ้าकुณฑลและเจ้าฟ้ามงกุฎ ราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ มีพี่เลี้ยงเป็นชาวมลายู ชื่อว่ายะโว^๖

หลังจากที่ได้วิเคราะห์ตัวละครพี่เลี้ยงและบทบาทของพี่เลี้ยงในวรรณคดีไทยแล้ว ได้ลองไปพิจารณาวรรณคดีของชาติอื่น ก็พบว่า มีเรื่องราวเกี่ยวกับพี่เลี้ยงและบทบาทของพี่เลี้ยงอยู่เหมือนกัน เช่น วิชาปุราณะซึ่งเป็นวรรณคดีของอินเดีย หรือนิทานอิเหนาของชาว เป็นต้น ฉะนั้นจะเป็นไปได้หรือไม่ว่าประเพณีการมีพี่เลี้ยงนี้เป็นวัฒนธรรมร่วมของคนในแถบเอเชีย ซึ่งเรื่องนี้ขอฝากให้ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าต่อไป

^๕ เสวลักษ์ณ์ อนันตสานต์, “บทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), (อัสสัมชัญ), หน้า 170-1.

^๖ เสนีย์ วิลาวรรณ, ประวัติวรรณคดีไทย (พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2509), หน้า 99.

บรรณานุกรม

- ขุนช้างขุนแผนฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : บรรณาการ, 2512.
- ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย 2352-2453 ตอนที่ 1 ด้านสังคม. กรุงเทพฯ : บ้าน
เรื่องศิลป์, 2517.
- พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2 ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2513.
- วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน). นครหลวง ฯ : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2515.
- วรวาทย์พิสิฐ, พระ. คู่มือลิลิตพระลอ. 2 เล่ม. พระนคร . โรงพิมพ์คุรุสภา, 2513.
- วารี ตันทุลากร. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ลิลิตเพชรมงกุฎของเจ้าพระยาพระคลัง (หน).”
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
(อัสเสนา).
- สมุทรโฆษคำฉันท์. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2514.
- เสนีย์ วิลาวรรณ. ประวัติวรรณคดีไทย. พระนคร : โรงพิมพ์วัฒนาพานิช, 2509.
- เสือโคคำฉันท์และอิทธิฤทธิ์คำฉันท์. นครปฐม : ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหา-
วิทยาลัยศิลปากร, 2522.
- เสาวลักษณ์ อนันตคานต์. “บทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
แผนกวิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515. (อัสเสนา).
- อิเหนาฉบับหอสมุดแห่งชาติ. 2 เล่ม. พระนคร : แพร่พิทยา, 2514.
- อารดา สุมิตร. “ละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนก
วิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516. (อัสเสนา).
- Sundes, Alen. *The Study of Folklore* N.J. : Prentice-Hall, Inc., 1965.